

Košice po druhej svetovej vojne a vybrané aspekty kultúrneho života

Štefan Šutaj, Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
Košice, sutaj@saske.sk

Lucia Heldáková, Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied
SAV, Košice, heldakova@saske.sk

ŠUTAJ, Štefan – HELDÁKOVÁ, Lucia. Košice po druhej svetovej vojne a vybrané aspekty kultúrneho života. In *Človek a spoločnosť [Individual and Society]*, 2019, roč. 22, Supplement, s. 92-104. doi: <https://doi.org/10.31577/cas.2019.00.543>

Abstract:

Košice throughout its existence has been an important centre of trade, transport and culture, and it was here that the new republic, with its new political, economic and social system was founded with the Benes decrees in October 1945. Until this point, the situation of the post-war economy, industry and the unfavourable economic conditions had affected the everyday life of Kosice's population. Košice's soap factory struggled with a lack of raw materials, and the plight was even worse after the pillaging by pseudo-revolutionary groups. People's circumstances were also complicated by poor health, leading to an epidemiological service being set up in Košice. The Soviet Union's brutal prosecution of Tiso's SSNJ party, the search for fascist officials, and other national complications made the situation increasingly complicated. The socio-political problems were in part a result of the pre-war First Vienna Award whereby Košice became part of the southern territories of Horthy's Hungary in November 1938.

The multi-ethnicity of the city brought many difficulties, but despite the uncertain future and the difficult situation Kosice inhabitants continued building on its cultural base. In the contribution we mention the beginnings of the Košice Theater connected with the names of Andrej Bagar and Jan Borodáč, who managed to found all three components - the theater, opera and ballet. Publishing of journals, starting of several fellowships, City library, Music school and amateur folk groups were founded in Košice. The aim of the paper is not to analyse politically, socially, economically or culturally post-communist Košice, but through small examples show the difficulties, misfortunes and perhaps the happiness experienced by the inhabitants of Košice. On the basis of historical facts and events we shall highlight the specifics and particularities of the "Košice" development, which are either a unique contribution of Kosice to the future development, or in historiography were missing. In the second part of the paper we will briefly present the activities of selected cultural institutions operating in Košice in 1945, especially in connection with the theatre.

Key words:

Košice. Theater. Democrat. Culture.

Oslobodenie Košíc – oslobodenie alebo okupácia?

Oslobodzovanie Košíc od nemeckých a maďarských jednotiek začalo 19. januára 1945. V ranných hodinách vstúpili jednotky 237. a 318. streleckej divízie 18. armády IV. ukrajinského frontu do mesta. Nedá sa nespomenúť východiskový bod, do ktorého prichádzali sovietske vojská. Koncom augusta 1944 boli rozpustené všetky politické strany a členovia Košického národného výboru tvoreného z členov rozpustenej Strany slovenskej národnej jednoty boli uväznení nyilasmi. (Z väzenia sa dostali až po príchode predstaviteľov Slovenskej národnej rady do Košíc a Štefan Kaifer sa stal prvým predsedom Správnej komisie mesta Košice.) Teror nyilasovského režimu poznamenal posledné mesiace Košíc v kráľovskom Maďarsku. Po prevrate v Maďarsku a zosadení Horthyho v októbri 1944 sa začal teror nyilasov. V Košiciach represie „riadila“ Košická komisia (krajský župan Gyarmathy, mestský vedúci strany Šípových krížov Darabos, náčelník tajnej polície Varholy) a výsledkom ich činnosti bolo v Košiciach a okolí zavraždených vyše 500 osôb a množstvo ľudí bolo odvečených do Nemecka na nútené práce. Režim 5. januára 1945 „na výstrahu“ verejne obesil na stromy a stĺpy elektrického osvetlenia na Hlavnej ulici 12 vlastencov a 17. januára 1945 pri Ťahanovskom tuneli zastrelili 17 ľudí.

Sovietska armáda prinášala do Košíc oslobodenie od týchto zverstiev, prinášala nádej na zmenu, na nový poriadok a československú správu opierajúcu sa o demokratický politický systém a poriadok. Ľudia videli v oslobodení nádej na lepší život, poriadok a lepší svet. Že sa realita vyvíjala neraz ináč, to už je príbeh písaný skutočným životom.

Hospodárska a zdravotná situácia

Slovensko a najmä východné Slovensko, kde sa začali po oslobodení formovať základy novej organizácie spoločnosti, bolo veľmi ťažko postihnuté frontovými operáciami. V Košiciach, tak ako na ostatnom oslobodzovanom území, bolo potrebné obnoviť vojnou zničené hospodárstvo, zabezpečiť najdôležitejšie životné potreby obyvateľstva, rekonštruovať zničené mesto, vyriešiť nedostatok tovaru, tepla, potravín, zhoršené zdravotné podmienky. To všetko spájalo obyvateľstvo žijúce v Košiciach.¹ Pracovná povinnosť vyhlásená po oslobodení mala prioritne zabezpečiť pracovné sily na opravu železnice. Po oslobodení Košíc vypracovalo Povereníctvo dopravy a verejných prác plán rekonštrukcie železníc. V Košiciach bol zriadený Odbor pre rekonštrukciu železníc na Slovensku, ktorý pracoval už od januára 1945.² Železničnú trať Čop – Košice obnovili sovietski vojaci. Pomáhali tiež na obnove železnice Kysak – Margecany – Štrba.

Továrň na výrobu mydla v Košiciach trpela po roku 1945 nedostatkom surovín. Do konca roku 1945 využívala iba 20% svojej kapacity. Nebola poškodená vojnovými udalosťami, ale „*diletantstvom a nečinnosťou maďarskej strany*“. Po Viedenskej arbitráži v nej zastavili výrobu kvôli nadbytku mydla na trhu v Maďarsku. Zanedbaním starostlivosti o podnik bolo možné spustiť jeho výrobu až dva roky po oslobodení.³

Košické centrálné mliekarenské družstvo tiež nebolo funkčné, aj napriek jeho dobrému technickému stavu. Chýbali dodávky mlieka a organizačná a administratívna sila potrebná na chod mliekarne. Mlieko ako dôležitý artikel pre deti a tehotné ženy, sa stalo chýbajúcim produktom. Rozmohol sa čierny trh, kde bolo mlieko neprimerane drahé.⁴

¹ BOBÁK, Ján – ŠUTAJ, Štefan. Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In *Historica Carpatica*, 12, Košice 1981, s. 33-60. Z 3359 obcí Slovenska bolo vojnou poškodených 1948 obcí (t.j. 54,5%). Bolo napr. zničených 70% železničných tratí. Zo 71 tunelov na Slovensku bolo 31 zničených.

² HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava : Historický ústav, 2011, s. 116.

³ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia...*, 2011, s. 94.

⁴ *Demokrat*, roč. 1, č. 5, 16. 3. 1945, s. 3. Pre najchudobnejších zaistiť mlieko.

Pre obnovu povojnového územia vydala SNR 2. marca 1945 vyhlášku, podľa ktorej bolo možné použiť v konfiškovaných a štátnych lesoch drevo na nevyhnutné práce pri oprave vojnou poškodených stavieb. Už 13. marca musel povereník Michal Falťan vydať usmernenie, ktorým viedol národné výbory k dohliadaniu, aby nedochádzalo k masovému ničeniu lesov. Povereníctvo SNR pre veci vnútorné nariadilo tiež súpis všetkých vozidiel na oslobodenom území Slovenska. V prípade nenahlásenia auta hrozilo prepádnutie vozidla v prospech štátu a majiteľovi uväznenie alebo pokuta 200 000 Kčs.⁵

Vzhľadom k zdravotnej situácii bola v Košiciach zriadená v budove bývalej vojenskej nemocnice Epidemická nemocnica. Príchodom 21 lekárov z Anglicka sa vytvorili podmienky pre epidemiologickú službu na celom oslobodzovanom území. Košice boli rozdelené do piatich rajónov. Každému bol pridelený jeden lekár a niekoľko zdravotných sestier označených modrým krížom.⁶ 17. marca 1945 zvolal splnomocnený minister exilovej vlády František Němec stretnutie sovietskych a československých lekárov k epidemiologickej situácii. Problémom v Košiciach a v okolí bol hlavne škvrnitý týfus. V roku 1945 ochorelo v regióne na škvrnitý týfus 4707 osôb z nich zomrelo 388. V roku 1946 už ochorelo „iba“ 506 osôb, z ktorých 32 zomrelo. Podobne sa tu objavoval aj brušný týfus, na ktorý v roku 1945 ochorelo 2116 osôb, z ktorých 95 chorobe podľahlo a v roku 1946 1301 osôb, z ktorých 74 zomrelo.⁷ Hlavným epidemiológom IV. Ukrajinského frontu bol prof. Sinaj a za československú stranu prišli dr. Ungar, dr. Hollender, Bardoš a Friedmann.⁸ Začiatkom roku 1945 bola situácia v meste biedna, nachádzalo sa tu 112 sociálne slabších osôb na Peštianskej ulici v Košiciach (Ulica Červenej armády), 60 sirôt v sirotinci sv. Antona a 637 osôb dostávalo podporu od úradu pre prestarnutých.⁹

Československá zvrchovanosť na oslobodzovanom území bola obmedzovaná z vojenských dôvodov nielen vo frontovom pásme, ale najmä v oblasti dopravy aj v iných oblastiach, na ktorých sa pohybovali sovietske vojská. Na základe dohody z 8. mája 1944 o pomere medzi čsl. správou a vrchným veliteľstvom sovietskych vojsk mali Sovieti právo v pásme vojenských operácií zatýkať „nebezpečné živly“ aj napriek tomu, že dohoda hovorila o tom, že civilné obyvateľstvo spadá pod jurisdikciu československých orgánov, oni si však nedokázali od sovietskych veliteľov vynútiť takéto uplatňovanie dohody.¹⁰ Problémom bolo tiež to, že nižší velitelia v prípade konfiškácie majetku Nemcov, Maďarov a zradcov, pred odovzdaním „problému“ čsl. správe uprednostňovali princíp „vojnovej koristi“ a to nielen pri komoditách, ktoré boli potrebné pre zabezpečenie činnosti vojenských jednotiek (potraviny, kone, pohonné hmoty, textilné články...). Pre domáce obyvateľstvo bolo potrebné zabezpečiť výživu, fungovanie hospodárstva a zásobovania, vrátane zabezpečenia automobilov, lokomotív či železničných vozňov a ďalšieho materiálu, na ktoré si však tiež „vítazná“ armáda robila nárok ako na vojnovú korisť. Osobitne to takto fungovalo aj v prípade Košíc a okolia, pretože toto územie bolo v rokoch 1938 – 1945 súčasťou nepriateľského maďarského štátu. To považovali ľudia z okolia F. Němca za narušenie čsl. štátnej suverenity aj v takom prípade, ak sa ich nepriateľ zmocnil „na újmu domáceho obyvateľstva“. Až čase, keď boli oslobodzované Košice bola v Moskve podpísaná 20. januára 1945 Dohoda o prímerí s Maďarskom, v ktorej sa deklaroval návrat územia obsadeného Maďarskom po Viedenskej arbitráži späť

⁵ *Demokrat*, roč. 1, č. 4, 14. 3. 1945, s. 4. Ochrana lesov a zásob dreva.

⁶ *Demokrat*, roč. 1, č. 2, s. 2. Epidemická nemocnica v Košiciach otvorená; *Demokrat*, roč. 1, č. 7, 21. 3. 1945, s. 4. Konferencia lekárov v Košiciach; *Demokrat*, roč. 1, č. 8, 23. 3. 1945, s. 2. Pomáhajme uradiť protiepidemiologické stanice.

⁷ *Československý východ*, roč. 2, č. 8, 23. 2. 1947. Veľkorysá ofenzíva proti škodcom ľudského zdravia.

⁸ *Demokrat*, roč. 1, č. 6, 18. 3. 1945, s. 2. Neúprosný boj proti chorobám.

⁹ *Demokrat*, roč. 1, č. 3, 9. 3. 1945, s. 3. Prednosť má československá koruna.

¹⁰ Na tieto skutočnosti nepriamo a opatrne poukazyval vo svojej správe vládny splnomocnenec F. Němec. Archív T. G. Masaryka Praha (ďalej ATGM Praha), fond (ďalej f.) E. Beneš II., kartón (ďalej kart.) 331 Poznámky k správe ministra F. Němca.

k Československu. V každom prípade, či išlo o majetok nepriateľský, štátny alebo majetok cudzích občanov a bez ohľadu na to, ako by s týmto majetkom štát v budúcnosti naložil, československá administratíva požadovala, aby sa k nemu nepristupovalo ako k vojnovej koristi Červenej armády. Išlo o precedens, ktorý bolo potrebné vyriešiť, aby sa sovietska armáda neobohacovala pod záštitou vojnovej koristi z československého majetku.¹¹ F. Němec v správe zo 17. februára 1945 E. Benešovi vyslovil obavy, že pri takomto prístupe sovietskych vojsk by mohli byť ohrozené aj banky a podniky v Čechách a na Morave.¹²

V Košiciach sa formoval inštitucionálny systém nového Československa.

Košice boli na konci druhej svetovej vojny politickým, spoločenským aj kultúrnym centrom Československa. Stali dočasne sídlom centrálnych úradov: Delegácie Slovenskej národnej rady pre oslobodené územie – nového zákonodarného orgánu, ktorý vznikol počas SNP, neskôr Predsedníctva a pléna SNR, Zboru povereníkov, prezidenta ČSR Edvarda Beneša, vlády ČSR. Na oslobodené územie sa dostavil splnomocnenec londýnskej vlády pre oslobodené územie F. Němec, po rokovaní v Moskve vyhlásená prvá vláda Národného frontu Čechov a Slovákov vedená Zdeňkom Fierlingerom, preslávená svojim Košickým vládnym programom.

Aj dobrodruhovia a gaučeri

Zložitú situáciu v meste, využili na prenasledovanie civilného obyvateľstva, rabovanie a terorizovanie pseudorevolučné skupiny. Na začiatku pôsobili rôzne druhy milícií a gárd, ktoré na vlastnú zodpovednosť zabezpečovali „poriadok“. Nariadením Predsedníctva SNR z 23. februára 1945 bola zriadená Národná bezpečnosť, ale až 18. mája veliteľ NB pre východné Slovensko nariadil „s okamžitou platnosťou“ rozpustiť všetky iné bezpečnostné služby.¹³ Dovtedy existovali podmienky pre rôznych dobrodruhov, ktorí ťažili z povojnovej situácie a využívali možnosti a podmienky pre lupenie, obohacovanie sa a perzekvovanie postihnutých skupín obyvateľstva. V Košiciach asi najznámejším takýmto prípadom bola kauza kpt. NB 2 Jozefa Vladimíra Mlynského.¹⁴ Jeho trestná činnosť po oslobodení sa dostala pred vojenský súd až 17. októbra 1947. Podľa zistení jeho jednotky NB robili od mája do augusta 1945 prehliadky u Nemcov a Maďarov a kradli. Súdení boli št. Jozef Vladimír Müller-Mlynský, úradník NB Karol Jamriška a čatár NB Ľ. Horák.¹⁵

¹¹ ATGM Praha, f. E. Beneš II., kart. 331 Poznámky k správe ministra Němca.

¹² ATGM Praha, f. E. Beneš II., kart. 331 Správa ministra Němca prezidentovi republiky zo 17. 2. 1945. Košice.

¹³ Štátny archív Prešov (ďalej ŠA PO), f. ONV Prešov, kart. 15, č. 1067/45 prez.; Štátny archív Košice, pobočka Košice, f. Okresný národný výbor (ďalej ONV) Košice-okolie, kart. 2, č. 234/1945 prez.

¹⁴ Zmieňuje sa o tom LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : Ústredie slovenskej katolíckej inteligencie, 1994, s. 112; Vystúpenie poslanca za Demokratickú stranu Júliusa Kukliša na pléne SNR. Stenografický záznam o priebehu 4. zasadania pléna SNR 28. – 29.11.1946 <http://www.psp.cz/eknih/1946snr/stenprot/004schuz/s004009.htm> a tiež HLAVÁČ, Štefan. *Po priamych cestách*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1990, s. 222. Jozef Mlynský bol už v roku 1947 bol zamestnaný vo firme „PARTKO – Ústredné družstvo Zväzu partizánov“.

¹⁵ *Čas*, č. 240, 19. 10. 1947, s. 1-2. Súdy donucujú skladať účty z revolučných prechmatov. Obžalobný spis na významného predstaviteľa DS, Košičana, Jozefa Styka bol daný za článok *Zrkadlo tlače* “ v časopise *Demokrat*, roč. 1, č. 139 z 18. 12. 1945, ktorom sa písalo: „Do našej Národnej bezpečnosti sa votreli elementy, ktoré tam vonkoncom nepatria. Tieto živly namiesto toho, aby robili a strážili poriadok, sami tento poriadok rozvracajú...aby zneužíval úradnú moc k osobnému obohateniu a k páchaniu iných nedovolených činov na úkor občianstva. Aby sme nehovorili abstraktne, tu je konkrétny prípad. Jozef Vladimír Mlynský-Müller, 24 ročný štátny kapitán NB, veliteľ NB II. v Košiciach za sotva štvormesačnej služby sa dopustil takého množstva trestných činov, že by smelo zniezol porovnanie s hociakým náčelníkom chicagského podsvetia... Z bohatého skladišťa jeho zbierok uvedieme aspoň niekoľko: guľomety, pištole, automaty, pušky, granáty, zásobníky s nábojmi, dýky, piky, šable, ďalekohľad, fotoaparáty, peňaženky, tašky, zlaté hodinky rozličných značiek, brilianty, prstene, prívesky, retiazky a náušnice, zlaté zuby, vklady, dokumenty, hotovosti atď. Tento podarený štátny kapitán NB mal a desať spoločníkov, ktorí mali u seba perá, záclony, ženské košele, vreckovky, obrusy, ponožky, hodinky, drapérie, koberce, kufre, vesty,

Motív „Mlynský“ sa v Košiciach objavil aj v predvolebnej kampani v máji 1946. Demokratická strana vydala leták s názvom „*Košickí voliči*“. Uvádza sa v ňom: „*Rozmýšľajte v tieto posledné hodiny o všetkom, čoho ste v Košiciach od oslobodenia boli svedkami. Oživte si v pamäti teror a násilie tzv. milície a vtedajších mocipánov Mlynského a pod. Pred duševným znakom uvidíte nazbierané zlato, zbrane, koberce, fotoaparáty a iné cennosti. Dobré viete, komu slúžili títo ľudia. I to sami viete, že sme Vás nikdy nenaháňali do sprievodov, na nekonečné manifestácie „nadstranícke“ – naopak, že sme kľudne a usilovne pracovali, aby sa národ mal z čoho najesť. Volte č. 2*“.¹⁶

Perzekúcie v prvej línii

V Košiciach prebiehali aj represie sovietskych orgánov proti predstaviteľom Strany slovenskej národnej jednoty. Na spomenutý fakt upozorňoval aj vládny delegát Němec, ktorý uvádzal, že pôvodne to boli ľudia, ktorí počas okupácie organizovali ilegálny národný výbor, kým na slobode zostali „*vyložený maďarští zrádci*“.¹⁷ SSNJ pracovala počas vojny na území pripojenom k Maďarsku. Jej činnosť vzniknuté strany v SNP nepovolili, odvolávajú sa na jednotu národa. Jej vedúci predstavitelia v Košiciach J. Grobon, L. Štofko, A. Harčár, M. Potemra boli zaistení sovietskou tajnou bezpečnosťou, niektorí boli prepustení, ale niektorí boli deportovaní do Sovietskeho zväzu. Presné príčiny represíí sú dodnes zahalené rúskom tajomstva, o to viac, že nešlo len o obmedzenie politickej činnosti neželanej skupiny obviňovanej zo spolupráce so slovenským Tisovým režimom. Postup sovietskej armády prinášal so sebou aj utrpenie pre civilné obyvateľstvo a to nielen v dôsledku priamych bojov, ale aj v dôsledku prejavovania sa postupujúcej armády, ktorá nebola len oslobodzujúca, ale aj dobytvačná. Osobitne ťažko na obyvateľstvo doliehal fakt, že bolo odvečených niekoľko desiatok tisíc civilných obyvateľov do sovietskych gulagov.¹⁸ V Košiciach boli zatknutí obyvatelia sústredení na veliteľstve Sov. armády, kde ich zadržovali niekoľko týždňov s minimálnym prídelom vody a potravín a neskôr boli deportovaní do ZSSR. K zatýkaniu dochádzalo živelne, na základe udaní, alebo aj pre doplnenie počtu na práce odsúvaných do ZSSR. Sovietsky zväz získaval lacnú pracovnú silu a režim sa zbavoval politickej opozície.

Komplikovaný slovensko-maďarský pomer v Košiciach

O etnickom charaktere Košíc sa viedli spory vo všetkých historických obdobiach. Košice boli dlhodobo multietnickým mestom, v ktorom zohrávali významnú úlohu Nemci, Slováci aj Maďari. V dvadsiatom storočí sa v súvislosti s prevažujúcou tendenciou budovania národných štátov posilňoval dôraz na sledovanie etnicity. Obyvateľstvo Košíc disponujúce jednoznačne bilingválnym statusom sa pri vykazovaní etnicity jednoznačne prispôbovalo vyžadovanej etnicite v súvislosti so zmenami hraníc a príslušnosťou Košíc k existujúcim štátnym útvarom.

V roku 1910 už Maďari tvorili 75,43% obyvateľstva Košíc. Z celkového počtu obyvateľstva 44 211 v roku 1910, tvorili Maďari 33 350 osôb. V roku 1920 z 52 598 obyvateľov sa k maďarskej národnosti hlásilo 21,2% a k československej národnosti 59,7% obyvateľov a v roku 1930 sa zo 70 117 košických obyvateľov hlásilo k maďarskej národnosti 16,4%

peniaze, lyžice, obrazy, uteráky, dečky, topánky, nožnice, nite, pudrenky, kožušiny, kapce, hotovosti, retiazky, prstene, zrkadlá atď... Nezodpovedné elementy v NB nemajú miesta, i keby mali hneď čo aké podzemné, revolučné a bojové zásluhy.“ Článok bol prevzatý z časopisu *Nové prúdy*, č. 43 z roku 1945 a J. V. Mlynský žaloval J. Styka za ohováranie. (Štátny archív Košice (ďalej ŠA KE), f. Krajský súd Košice, tk, 1946, kart. 504, sig. 255 Zápisnica spísaná 18. 9. 1947).

¹⁶ Východoslovenské múzeum Košice, f. tlač. R 9293.

¹⁷ ATGM Praha, f. E. Beneš II., kart. 331 Správa ministra Němca prezidentovi republiky zo 17. 2. 1945. Košice.

¹⁸ BUOCIK, J. K problematike odvečených občanov Slovenskej republiky do ZSSR po roku 1944. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996, s. 97, uvádza 69 000 osôb. Iné zdroje uvádzajú od 20 – 60 tisíc.

a k československej 60,2% obyvateľov. Možno povedať, že celý prírastok obyvateľstva pri zachovaní približne rovnakého počtu Maďarov za celé desaťročie bol akoby pokrytý nárastom obyvateľstva v tomto decéniu. Celé okolie Košíc aj so slovenskými obcami bolo potom na základe Viedenskej arbitráže pririeknuté Maďarsku. Spôsob, akým sa pričlenenie územia južného Slovenska k Maďarsku v rokoch 1938 – 1939 uskutočnilo a akým musela časť slovenského obyvateľstva toto územie opustiť, zostal vo vedomí Slovákov ako jedna z krívd minulosti. Pod tlakom horthyovského režimu muselo obsadené územie opustiť približne 100 tisíc obyvateľov slovenskej a českej národnosti.

Súpis obyvateľstva v roku 1938 aj pri odchode časti Slovákov z obsadeného územia nevysvetľuje úbytok Slovákov v meste. Pri tomto súpise z 58 000 obyvateľov sa k Slovákom hlásilo iba 9441 obyvateľov (v roku 1930 42 245 obyvateľov) a počet Maďarov narástol z 11 504 v roku 1930 na 44 472 v roku 1938. Za relevantné z hľadiska etnickej štruktúry však považujeme až sčítanie z roku 1960.¹⁹ Obyvatelia Košíc podľa národnosti v rokoch 1920 – 1970:

Tabuľka 1: Obyvatelia Košíc podľa národnosti v rokoch 1920 – 1970

	1920	1930	1938	1950	1970
spolu	52 598	70 117	58 000	62 465	145 024
Slováci	31 572 59,7%	42 245 60,2%	9441 16,3%	57 432 93,54%	133 501 92,1%
Maďari	11 206 21,2%	11 504 16,4%	44 472 76,6%	1642 2,63%	5816 3,9%

Vtedy sa už väčšina obyvateľstva hlásila k etnicite v relatívnom súlade so svojim vnútorným presvedčením. Nie je však možné, ako to pri etnicite býva obvyklé, eliminovať rôzne formy nátlaku na jednej či druhej strane pri prihlasovaní sa k etnicite. Vzhľadom k tomu, že v duchu súčasného vnímania etnicity ako vnútornej záležitosti človeka, však tieto faktory nebudeme brať do úvahy.

Dôsledky vojnového vývoja, zmien v etnickej štruktúre Košíc počas ich pričlenenia k Maďarsku, sa prejavili aj v správe mesta. Napriek tomu, že Košice sa po oslobodení stali sídlom najvýznamnejších inštitúcií čl. štátu, mesto bolo spravované nie národným výborom, ako to bolo obvyklé v slovenských mestách, ale sedemčlennou správnu komisiou, ktorá bola vymenovaná Predsedníctvom SNR 8. februára 1945.²⁰ V obciach a mestách s prevahou obyvateľstva maďarskej alebo nemeckej národnosti sa totiž realizovala správa prostredníctvom správnych komisií, nie národných výborov.

Zamestnanci mesta Košice, ktorí prišli do Košíc po 2. novembri 1938 boli k 28. februáru 1945 bez akýchkoľvek nárokov prepustení zo služby. Mali však možnosť podať žiadosť o ponechanie, resp. opätovné prijatie do služby.²¹ Národný výbor v Košiciach bol vytvorený až 22. augusta 1945. Noviny *Demokrat* už vo svojom druhom čísle priniesli článok, ktorý poukazoval na oprávnenosť vysídlenia anyásov²² z Košíc. Poukazovali na ich podiel pri pomadžarovaní Košíc a zároveň uverejňovali informácie o situácii Slovákov, ktorí museli

¹⁹ Podľa odhadu reslovakizačnej komisie bolo v roku 1947 v Košiciach 48 000 Slovákov a 3000 Maďarov. Archív ministerstva zahraničných vecí ČR, Praha, f. Generálny sekretariát J. Masaryka a V. Clementisa, kart. 170. Reslovakizácia podľa obcí a okresov k 1.1.1947; Údaje podľa SVETOŇ, Ján. *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942, s. 135.

²⁰ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady (ďalej ÚP SNR), inv. č. 212, kart. 254, č. 70/1945.

²¹ Archív mesta Košice (ďalej AMK). Zápisnica Správnej komisie mesta Košice z 8. 3. 1945.

²² Obyvatel'ov, maďarských štátnych príslušníkov, ktorí prišli na územie južného Slovenska po Viedenskej arbitráži.

opustiť južné Slovensko po Viedenskej arbitráži, bez akéhokoľvek majetku.²³ Správna komisia v Košiciach overila činnosť každého anyáso a k 8. marcu prepustila 20 anyásov zo služieb mesta. Zdôvodňovalo sa to nasledovne: „*Správna komisia im iba oznámila, že nereflektuje na ich ďalšie služby. Je to v zhode s otázkou trvania Československej republiky. Po stránke štátoprávnej Československá republika neprestala nikdy jestvovať a to čo sa na obsadenom území Maďarmi po roku 1938 stalo, bolo protiprávne a neplatné. Preto Správna komisia mesta Košíc nemohla anyásov prepustiť, lebo podľa platných zákonov a predpisov ČSR do zväzku zamestnancov mesta Košíc neboli vlastne nikdy prijatí.*“ Toto konanie vysvetľovali aj správaním maďarskej správy po obsadení mesta. Tá voči zamestnancom Slovákom postupovala vraj tak, že prišiel k zamestnancom veliteľ mesta a „*prečítal mená zamestnancov, ale nie všetkých. Tým ostatným povedal: ostatné je smetie Československej republiky a môže odísť.*“²⁴

Osobitné bezpečnostné opatrenia sa pripravovali v súvislosti s plánovaným príchodom prezidenta E. Beneša do Košíc. Na základe rozhodnutia Predsedníctva SNR vydalo v Košiciach Povereníctvo pre veci vnútorné 1. marca 1945 výzvu na vykonanie mimoriadnych opatrení. Bezpečnostné orgány mali venovať „*mimoriadnu pozornosť vypátraniu fašistických špiónážnych a sabotérskych elementov*“. Z obvodu mesta mali byť vysťahovaní „*nebezpeční a podozriví ľudia nemeckej a maďarskej národnosti*“, ak sa zúčastnili na činnosti fašistických organizácií, ktorí sa previnili proti Červenej armáde, štátnym záujmom ČSR a slovenským národným záujmom. Predovšetkým sa to malo týkať osôb, ktoré prišli z Maďarska po 2. novembri 1938. Tí, proti ktorým bolo možné zozbierať „*dokázaný materiál*“, mali byť zatvorení. Vystahovanie sa malo uskutočniť do obcí ležiacich na území ČSR. Vystahovaným osobám mala byť daná lehota 24 hodín na prípravu na odchod. Zobrať si mohli len to, čo unesú. Ostatný majetok sa mal podchytiť do inventárov a zabezpečiť pred krádežou. Nábytok sa nekonfiškoval, ale nebolo povolené ani jeho sťahovanie. V prípade starých a chorých ľudí alebo z hospodárskych dôvodov, bolo možné povoliť odklad vystahovania na 30 dní. Na konci bolo upozornenie, že akcia „*musí byť prevedená slušne a ľudsky a všetky prechmaty bezpečnostných orgánov budeme prisne stíhať*“.²⁵ Na východnom Slovensku bolo do júna 1945 vystahovaných 3483 Maďarov, ktorí prišli na územie južného Slovenska po Viedenskej arbitráži, z toho 1833 z Košíc, ktoré boli prirodzeným centrom juhovýchodnej oblasti Slovenska. Pri tejto akcii sa podľa slov predsedu slovenských komunistov Viliama Širokého vyskytli ťažkosti aj medzinárodnopolitického hľadiska v tom, že „*súhlas k nej dala doteraz len vláda sovietska, kým Veľká Británia a USA svoj súhlas neoznámili. Československá vláda dostala vo veci nášho postupu proti Maďarom dokonca nótu anglickej vlády.*“²⁶

Napriek uvedenej ťažkej situácii Košičania nerezignovali na kultúrne aktivity. Pomocou vybraných informácií z časopisu *Demokrat* poukážeme na ich aktivity. Vznikali a obnovovali sa rôzne spolky, organizácie a svoju činnosť začalo aj Východoslovenské národné divadlo.

Spočiatku, po oslobodení, plnila budova divadla reprezentačnú funkciu. Na verejnom zhromaždení „v národnom divadle“, sovietsky veliteľ podplukovník Dvorkin odovzdal Vavrovi Šrobárovi, predsedovi Slovenskej národnej rady zlatý kľúč mesta Košice ako symbol právnej moci „*ktorá sa týmto aktom previedla do československých rúk*“. Šrobár kľúč odovzdal predsedovi Správnej komisie Košíc Š. Kaiferovi, ktorý ho 1. marca 1945 uložil do pokladnice mesta.²⁷

²³ *Demokrat*, roč. 1, č. 2, 7. 3. 1945, s. 2. Zachraňujeme iba slovenskosť Košíc. Aj článok autora HI (Ondrej Halaga) sa venoval pomadžarčovaniu Košíc (*Demokrat*, roč. 1, č. 3, 9. 3. 1945, s. 2. Zásluha „anyásov“ v Košiciach).

²⁴ *Demokrat*, roč. 1, č. 3, 9. 3. 1945, s. 3. Zo služieb mesta odišlo 20 „aňášov“.

²⁵ SNA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra, inv. č. 16, kart. 1. Mimoriadne opatrenia v Košiciach.

²⁶ SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, a. j. 12, 1945.

²⁷ Na zasadaní Správnej komisie mesta Košice (ďalej SKMK) 5. 3. 1945 SKMK vzala na vedomie túto informáciu. AMK, Zápisnica zo zasadania SKMK 5. 3. 1945.

O zakladaní divadla v Košiciach, o predstaveniach a hercoch informovala od samého začiatku obyvatel'ov mesta aj denná tlač. V časopise *Demokrat* bol 24. decembra 1945 uverejnený článok s názvom *Veselý riport z javiska VND*. Bolo to len niekoľko mesiacov od oficiálneho založenia divadla, ktoré riport popísal slovami: „*Na počiatku bola tma... Bola. I tu v Košiciach. Videl si krásnu divadelnú budovu, ale v nej bola tma, holota. Akoby si videl človeka v elegantnej bunde, ale bez košele a bez nohavíc. A z ničoho bolo treba stvoriť. Zem, hviezdy i slnko. Videl si v auguste troch či štyroch nadšencov, porozbíjané kulisy a prázdnu garderóbu. A na tento koráb vstúpil starý majster Borodáč, s rutinou a elánom ako skúsený morský vlk. Lebo more bolo zamínované a bolo treba pevnej ruky na kormidle. Strašili míny i torpéda. Ale mocný bol kapitán.*“²⁸

Na úplnom začiatku Východoslovenského národného divadla stál Andrej Bagar, ktorý prišiel 25. marca 1945 do Košíc²⁹ a v prvom aprílovom čísle *Demokrata* prezradil svoje plány: „*Košické divadlo, ktoré teraz začínam organizovať, bude jedným z piatich divadiel na Slovensku. Je to môj starý plán, aby Slovensko malo 5 riadne vybudovaných divadiel.*“³⁰ „*Pokiaľ ide o zloženie súboru košického divadla, priberieme členov Komorného divadla z Turč. Sv. Martina, členov zo Slovenského divadla z Prešova a ochotníkov, ktorí si vyvolia svoju životnú púť na doskách, ktoré znamenajú svet.*“³¹ Plány sa síce nepodarilo naplniť, lebo na Slovensku pôsobili v roku 1945 iba tri divadlá v Bratislave, v Košiciach a Martine a divadelná spoločnosť v Prešove. O desať dní neskôr sa Bagarove slová začali naplňovať a 11. apríla do Košíc prišiel Andrej Chmelko a spolu s ním aj zbor hercov zo Slovenského divadla v Prešove. „*Celý ensemble na čele s riaditeľom A. Chmelkom prihlásil sa u štát. intendanta Andreja Bagara.*“³² Divadlo zostalo v Prešove, ale už máji 1945 tlač informovala o troch premiérach (samozrejme hier od ruských autorov) v Košiciach. Správna komisia mesta Košice (SK MK) pripisovala existencii divadla významnú úlohu. SK MK sa na návrh dr. Antona Harčára rozhodla požiadať divadlo v Prešove, aby podľa možnosti účinkovalo aj v Košiciach. Poverilo A. Harčára, aby nadviazal kontakt s riaditeľstvom divadla v Prešove, prípadne aby oslovil príslušné poverenie a Predsedníctvo Slovenskej národnej rady.³³

Zriaďovacia listina profesionálneho divadla s názvom Východoslovenské národné divadlo, na ktorého čelo sa postavil Janko Borodáč, rodák z Prešova a bývalý šéf činohry SND v Bratislave, bola vydaná 3. júla 1945. Borodáč sa stal šéfom divadla v novom režime aj napriek tomu, že ešte v marci 1945 bol Ministerstvom školstva Slovenského štátu vyznamenaný pri príležitosti šiesteho výročia samostatnosti Slovenska štátnou cenou spolu so spisovateľom Jozefom Cígerom Hronským, Ferdinandom Ďurčanským, maliarom Petrom J. Kernom.³⁴ Na východ pricestoval v auguste 1945³⁵ a našiel tam zničené a vydrancované divadlo. Napriek tomu sa mu podarilo odštartovať košickú divadelnú sezónu a to 15. septembra činohernou premiérou hry Ivana Stodolu *Marína Havranová* (réžia A. Chmelko).

²⁸ *Demokrat*, roč. 1, č. 144, 24.12. 1945, s. 8. Veselý riport z javiska VND : Ako z ničoho stvoril ktosi divadlo – Čo sa obecnstvu páči – Herci s tej druhej strany.

²⁹ *Demokrat*, roč. 1, č. 9, 25. 3. 1945, s. 3. Andrej Bagar v Košiciach.

³⁰ Divadlá v Košiciach, Bratislave, Turčianskom Sv. Martine, Banskej Bystrici a Nitre.

³¹ *Demokrat*, roč. 1, č. 12, 1. 4. 1945, s. 2. Na Slovensku bude 5 divadiel.

³² *Demokrat*, roč. 1, č. 31, 10. 5. 1945, s. 3. Slovenské divadlo v Prešove sa dôkladne pripravilo.; *Demokrat*, roč. 1, č. 18, 12. 4. 1945, s. 3. Slovenské divadlo prišlo do Košíc.

³³ AMK Zápisnica zo zasadania SK MK 30. mája 1945.

³⁴ DANGL, Vojtech – BYSTRICKÝ, Valerián. *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov II*. Bratislava : Veda, 2014, s. 763.

³⁵ HIMIČ, Peter. Tektonika a ruptúry divadelnej genézy Košíc (1899 – 1999). In Šutaj, Štefan – Dzurikaninová, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 120-121.

Na výborne zvládnuté predstavenie sa pozrel aj A. Bagar, ktorý sa vtedy presvedčil o finančných a materiálnych problémoch, ktoré VND aj napriek veľkému a rýchlemu rozletu zažívalo (za dva mesiace sa rozšírilo zo 4-členného súboru na 90-členný). Divadlu chýbalo drevo, uhlie, ale aj byty pre členov divadla. Bagar musel podľa informácií z tlače prespať v kancelárii divadla na stoličke a aj riaditeľ VND Borodáč sa vo svojom byte, podelil o miesto s inými uchádzačmi o byt.³⁶ Finančné ťažkosti pretrvávali aj naďalej. Peňažný balíček na rok 1946 pre celé slovenské divadelníctvo bol 24 mil. korún a z rozhovoru s Jankom Borodáčom zo 17. apríla 1946 je zrejmé, že sa financie prerozdeľovali nerovnomerne. Z troch štátnych divadiel bratislavské divadlo dostalo 16 miliónov, košické 6 mil. korún a zvyšné 2 milióny putovali do Martina.³⁷ Platy košického divadelného personálu boli na začiatku 2000 Kčs. „*Primoc na umretie, ale primálo na živobytie.*“³⁸

Aj napriek finančným, personálnym a materiálnym problémom sa podarilo rozbehnúť všetky tri časti košického divadla. Košice tak v roku získali 1945 fungujúce divadlo, ako jednu z najdôležitejších kultúrno-osvetových inštitúcií košickej spoločnosti. Počas prvej divadelnej sezóny divadlo odohralo 227 predstavení.³⁹ Divadlo pozdvihlo spoločenskú úroveň Košíc a poskytlo obyvateľom priestor pre kultúrne vyžitie. Aj tlač mu venovala primeranú pozornosť. *Americká reportáž z VND*, ako druhá v poradí po *Veselom riporte z VND*, uverejnená v *Demokrate* prezentovala krátko a vtipne charaktery hercov košického divadla okrem iných aj Gizky Chmelkovej, Dezidera Jandu, Jána Bzdúcha a Jána Klimu. Z vtipných rozhovorov sme sa dozvedeli nielen, že museli žiť v ťažkých pomeroch, že využívali radšej pomoc UNNRA⁴⁰ ako predraženú zeleninu z trhov, dozvedeli sme sa o postavení odborov vo vtedajšom divadelníctve, ale aj o tom, že herci aj v povojnovej dobe dokázali brať život s humorom a nadhľadom.⁴¹

³⁶ *Demokrat*, roč. 1, č. 125, 30. 11. 1945, s. 3. Kultúra : VND v Košiciach, ako ho ešte nepoznáme.

³⁷ *Demokrat*, roč. 2, č. 90, 17. 4. 1946, s. 3. Z rozhovoru s riaditeľom J. Borodáčom: : Košické VND ako ho nepoznáte.

³⁸ *Demokrat*, roč. 2, č. 136, 15. 6. 1945, s. 1 – 2. „Láska“ Povereníctva školstva a osvety k východnému Slovensku : Nedopustíme ukracovať kultúrne ustanovizne východ. Slovenska.

³⁹ *Demokrat*, roč. 3, č. 20, 15. 6. 1947. Skôr než spadne opona košického ND. Rozhovor s J. Borodáčom. V roku 1947 už malo divadlo 129 členov umeleckého súboru a 71 technických a administratívnych zamestnancov.

⁴⁰ Z anglického United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) – medzinárodná organizácia Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu založená na základe Washingtonskej dohody z roku 1943.

⁴¹ „**Gizka Chmelková** - nebála sa spať dve noci vo vagóne na stanici, aby niekto nedajbože neukradol periny či lekvár

- Čo máte radšej, drámu alebo veselohru?
- Drámu, pretože mi manžel vraví, že som stelesnené nešťastie.
- Ste spokojná s divadelnou krajčírkou?
- Áno, ale len vtedy, keď nemusím do krajčovne ani kuknúť.
- Čo hovoríte na ceny nových karfiólov?
- Nekupujem ich, lebo na moju štíhlu líniu stačí aj UNRRA.

Dezider Janda - z každého vrecka mu trčí fúra papierov. On je totiž pán závodný výbor a každý papier, to je žiadosť a nesplnené nádeje

- Budete štrajkovať?
- Hm?!?!
- Kto má mocnejšie údery: Louis alebo Schmeling?
- Myslím, že Povereníctvo školstva.
- Kedy budete otcom?
- Keď bude divadlo existenciou.

Jano Bzdúch – legendárny hrdina Levočského domu, ktorý sa minulej noci kúpal v bazéne pri divadle.

- Čo je silnejšie: dráma alebo šnaps?
- To je jedno. V každom prípade hrdina leží.
- Čo prajete kritikovi?
- Sušené mozgy od UNRRY.

Kultúra a divadlo v iných košických podobách

Okrem VND pôsobili v Košiciach v pomerne veľkom rozsahu aj ochotníci. „*Len čo umkli dela a hrózy frontu sa vzdialili, už sa ujíma mládež z oslobodeného územia, aj na kultúrnom poli.*“⁴² V Barci na Veľkonočnú nedeľu v roku 1945 pripravila mládež v kultúrnom dome predstavenie „Hrob lásky“. Táto Urbánkova hra sa stretla s mimoriadnym úspechom, kapacita kultúrneho domu až nestačila tak veľkému množstvu návštevníkov a hru museli zopakovať aj na Veľkonočný pondelok. Okresná a miestna osvetová rada usporiadala pre ochotnícke súbory divadelné preteky v Košiciach. Dovtedy sa oblastné preteky realizovali v iných mestách, napr. v Martine. V oslobodených Košiciach boli prvé preteky 20. – 22. mája 1946 a konali sa v priestoroch VND.⁴³

V rokoch 1945 – 1946 fungoval v Košiciach aj Spolok východoslovenských akademikov, ktorý pozdvihoval kultúrnu úroveň mesta. V máji 1945 usporiadali napríklad prednášky verejných činiteľov, rôznych významných profesorov a členov zahraničného odboja. 5. mája 1945 sa zase stretli s hlavou štátu, prezidentom Benešom. Predseda spolku Ondrej Halaga odovzdal prezidentovi diplom čestného členstva.⁴⁴

V júli 1945 začal spolok vydávať časopis *Východoslovenský akademik*, ktorý mal slúžiť pre celé východné Slovensko.⁴⁵ Časopis si vytýčil cieľ oboznamovať verejnosť s minulosťou východného Slovenska, poukazovať na chyby predošlých režimov a zapájať východ do celonárodného diania. Venoval sa rôznym problémom, snažil sa napríklad dosiahnuť otvorenie Vysokiej školy technickej v Košiciach.⁴⁶ Koncom toho istého roka organizovali členovia spolku svoju prvú členskú výstavu východoslovenských umelcov. Vystavovalo sa 57 obrazov od deviatich majstrov v piatich miestnostiach. Hudobní umelci spolku sa aktivizovali hneď 1. marca 1946, kedy organizovali koncert. Okrem iných v ňom účinkovala aj umelkyňa z VND Gizela Veclová.⁴⁷ Spolok finančne podporoval aj vysokoškolákov.

V Košiciach pôsobil aj Zväz slovenskej mládeže (novovytváraná „jednotná“ organizácia slovenskej mládeže), ale jeho činnosť spočívala takmer výlučne len v organizovaní zábav, za čo si vyslúžili kritiku: „*Nuž milá mládež, združená v košickej odbočke SSM, len sa ta... Budeš pravidelne tancovať, veď si mladá, nemusíš sa o nič starať. O kultúrne, hospodárske a sociálne otázky, ktoré sa týkajú tebe, nech sa stará stárež...*“⁴⁸

- Čo súdite o výbuchu atómovej bomby?

- Že asi nevybuchne.

Ján Klimo – bývalý lekár, z ktorého sa stal herec

- Ako sa cítite v roli otca?

- V tejto roli som vzbudil najväčšie prekvapenie sezóny.

- Koľko dioptrií majú vaše okuliare?

- Ako kedy. Podľa toho v akom som stave.

- Čo jedáva 8 mesačné decko?

- Najviac pije. Božechráň, aby to bol dedičný znak. Dúfam, že aj jest' bude.“

⁴² *Demokrat*, roč. 1, č. 14, 4. 4. 1945, s. 4. Mládež v Barci napreduje.

⁴³ *Demokrat*, roč. 1, č. 14, 4. 4. 1945, s. 4. Mládež v Barci napreduje; *Demokrat*, roč. 2, č. 111, 16. 5. 1946, s. 4. Oblastné div. preteky v Košiciach.

⁴⁴ *Demokrat*, roč. 1, č. 26, 29. 4. 1945, s. 4. Prednášky verejných činiteľov v Košiciach; *Demokrat*, roč. 1, 8. 5. 1945, s. 4. Východoslov. akademici na audiencii u p. prezidenta.

⁴⁵ *Demokrat*, roč. 1, č. 58, 12. 7. 1945, s. 3. „Východoslovenský akademik“ časopis pre záujmy vých. Slovenska: : Uspokojiť potreby východného Slovenska.

⁴⁶ *Demokrat*, roč. 1, č. 74, 18. 8. 194, s. 3. „Východoslovenský akademik“.

⁴⁷ *Demokrat*, roč. 1, č. 139, 18. 12. 1945, s. 3. Výstava východoslov. umelcov v Košiciach; *Demokrat*, roč. 2, č. 51, 1. 3. 1946, s. 3. Hudobní umelci zo „Svojiny“ sa predstavujú.

⁴⁸ *Demokrat*, roč. 2, č. 93, s. 5. SSM v Košiciach a tanec.

V oblasti kultúry sa angažovala aj Matica slovenská (MS). Po oslobodení bola prvá informácia o MS publikovaná v tlači 31. mája 1945, kde sa písalo o jej poslaní, preorganizovaní a tvorbe nového programu pre oslobodený ľud. Svoju činnosť videla skôr v podpore vedeckého bádania a publikovania vedeckých prác prostredníctvom svojho vydavateľstva a miestnych odborov. Matica slovenská sa nevenovala divadelným aktivitám, ale jej odbor sa podieľal na vydávaní publikácií a organizovaní kultúrnych podujatí. Miestna organizácia MS v Košiciach sa obnovila 25. júna 1945 na valnom zhromaždení. Jeho predsedom bol E. Hanes a podpredsedom sudca hlavného súdu v Košiciach Alojz Sopko.⁴⁹ Odbor MS v Košiciach pomáhal aj udržiavaniu peknej spisovnej slovenčiny a to tak, že pre mládež organizovala recitačný seminár, kde praktické cvičenia viedol riaditeľ VND J. Borodáč.⁵⁰

Po vojne 28. júla 1945 bola otvorená pre obyvateľov Košíc aj Mestská verejná knižnica. Občania sa mohli dostať k 80 000 knihám, ktoré mala vtedy k dispozícii.⁵¹ Okrem knižnice začínalo fungovať aj košické múzeum, aj keď jeho otvoreniu bránil v roku 1945 nedostatok paliva na vykurovanie.⁵² Činná bola tiež Hudobná škola mesta Košice, ktorá organizovala podujatia, koncerty a čestné oslavy (napr. pri príležitosti 96. narodenín T. G. Masaryka).

Košice, významné centrum východného Slovenska, čelili ťažkostiam povojnového života ako zdevastované a vydrancované mesto. Po Horthyho režime boli prevalcované represiami a terorom nyilasov. Do mesta prišli oslobodzujúce sovietske vojská, ktoré prinášali nádej pre lepší život. No skutočnosť bola zložitejšia. Vojnou zničené hospodárstvo, priemysel, zásobovanie, dopravné komunikácie, chýbajúce základné potreby nevyhnutné pre život boli znásobené správaním sa sovietskej armády aj spomenutých gaunerov slovenského pôvodu, ktorí sa obohacovali na úkor obyvateľstva. Aj hrozba gulagov a náročné životné podmienky stupňovali strach obyvateľstva z budúcnosti. Do tohto prostredia však vstúpili aj ľudia, ktorí sa pokúšali obnoviť a rozšíriť kultúrny život Košíc. Obnovené spolky a organizácie riešili spočiatku existenčné problémy, čelili materiálным, finančným a iným ťažkostiam. Košice postupne ožívali. Cez významnú činnosť Východoslovenského národného divadla, aj drobnú prácu Spolku východoslovenských akademikov, mestskej knižnice a hudobnej školy, ktoré obohacovali kultúrny život Košičanov.

⁴⁹ POTE MRA, Michal. *Kapitoly z kultúrnych dejín Košíc. Zborník nevydaných rukopisov. Matica slovenská v Košiciach v rokoch 1919 – 1969*. Košice : bez vydavateľa, 2001. Štátny archív Košice, pobočka Košice, f. M. Potemra, š. 42.

⁵⁰ *Demokrat*, roč. 1, č. 40, 31. 5. 1945, s. 2. Marták, Ján. Vyhlásenie Matice Slovenskej; *Demokrat*, roč. 2, č. 85, 11. 4. 1946, s. 3. Recitačný seminár MOMS.

⁵¹ *Demokrat*, roč. 1, č. 65, 28. 7. 1945, s. 2. Správa mestskej verejnej knižnice; *Demokrat*, roč. 2, č. 24, 29. 1. 1946, s. 3. Verejná knižnica mesta Košíc volá.

⁵² *Demokrat*, roč. 1, č. 133, 11. 12. 1945, s. 3. Košické múzeum opäť reštaurované.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Archív mesta Košice, Zápisnica Správnej komisie mesta Košice z 8. 3. 1945.

Archív ministerstva zahraničných vecí ČR, Praha,

- f. Generálny sekretariát J. Masaryka a V. Clementisa.

Archív T. G. Masaryka Praha,

- f. E. Beneš II

Slovenský národný archív Bratislava,

- f. Povereníctvo vnútra
- f. Predsedníctvo ÚV KSS
- f. Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady

Štátny archív Košice, pobočka Košice,

- f. Krajský súd Košice

Štátny archív Prešov, pobočka Prešov,

- f. Okresný národný výbor Prešov

Časopisy

Čas, 1947

Československý východ, 1947

Demokrat, 1945 – 1947

Nové prúdy, 1945

Literatúra

BOBÁK, Ján – ŠUTAJ, Štefan. Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In *Historica Carpatica*, 12, Košice 1981.

BUOČIK, J. K problematike odvečených občanov Slovenskej republiky do ZSSR po roku 1944. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996.

DANGL, Vojtech – BYSTRICKÝ, Valerián. *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov II*. Bratislava : Veda, 2014.

HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava : Historický ústav, 2011.

HIMIČ, Peter. Tektonika a ruptúry divadelnej genézy Košíc (1899 – 1999). In Šutaj, Štefan – Dzurikaninová, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014.

HLAVÁČ, Štefan. *Po priamych cestách*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1990.

LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : Ústredie slovenskej katolíckej inteligencie, 1994.

POTEMRA, Michal. *Kapitoly z kultúrnych dejín Košíc. Zborník nevydaných rukopisov. Matica slovenská v Košiciach v rokoch 1919-1969*. Košice : bez vydavateľa, 2001.

Internetové zdroje

<http://www.psp.cz/eknih/1946snr/stenprot/004schuz/s004009.htm>.